

Poznámka redakce: V rámci fóra pro kritickou diskusi — rubriky Obzor — budou do tištěného vydání i nadále zařazovány vždy hlavní text a první reakce na něj. Redakce vítá i další, navazující odezvy, které bude přijímat e-mailem (Petr.Szczepanik@nfa.cz, lucie.cesalkova@gmail.com) a bezprostředně uveřejňovat ve zvláštní sekci webové stránky www.iluminace.cz.

Film a neuroestetika.

Polemika nad pojetím čísla 4/2011 Iluminace

To, že se Iluminace ve svém čtvrtém čísle z roku 2011 rozhodla věnovat neuroestetice filmu, je z mnoha hledisek chvályhodné. Neuroestetika stejně jako jiné odnože neurovědy a neurověda samotná procházejí dynamickým až překotným vývojem. Je skvělé, když se mezera mezi špičkovým výzkumem a českou alespoň publikační bází rychle zaplňuje. Přesto nelze říci, že se podařilo ideálně naplnit možnosti tematického bloku. V čem spočívá problém?

Jednak je to zakotvení Iluminace jako publikační platformy v humanitních vědách. Zatímco příprava humanitně orientovaného tématu se v případě nouze dá zvládnout za několik měsíců, neurovědecký výzkum, jeho ideové ale především technické naplánování a realizace se pohybují v zcela jiném časovém řádu. Navíc technika, s níž neurovědy pracují, má zcela jiné finanční nároky než uživatelské vybavení, s nímž si vystačí průměrný humanitní vědec. Očekávat tedy, že se během krátké doby od vypsání tématu podaří tematický blok naplnit zpracovanými studiemi, je v případě tohoto typu výzkumu sotva představitelné.

Druhou překážkou jsou samotné publikační podmínky Iluminace. Pokud by se připravoval překladový blok toho nejlepšího z již publikovaných prací, mohl by vzniknout skvělý výběr. Nicméně podmínkami Iluminace je maximálně jeden překladový článek v tématu, zbytek musí představovat původní, nepublikované badatelské práce. Kombinace výrazně jinak institucionálně nastaveného výzkumu a interních norem

Iluminace bohužel nemohla dát vzniknout tématu, které by naplnilo jak ambice neurovědeckého výzkumu, tak standardů Iluminace.

Je otázkou, zda se při vědomí těchto navzájem si protichůdných podmínek nešlo rozhodnout pro jiné řešení. Pokud byl záměr vydat číslo o neuroestetice filmu veden například snahou seznámit s výsledky neurověd českou odbornou veřejnost, nemělo větší smysl udělat výjimku z pravidel a připravit skutečně reprezentativní překladové číslo? Pokud byl přesto primární zájem vytvořit badatelsky původní číslo, rozhodně se mělo uvažovat v jiném časovém horizontu, či dokonce přemýšlet nad vlastním institucionálním zastřešením výzkumu, tedy především možnostmi sehnat finanční podporu a spolupracující instituci z oblasti neurověd. Protože ani jedna varianta se nerealizovala, jaké zbyly možnosti a jaké jsou výsledky?

Většinu textů tvoří příspěvky, které interpretují výsledky neurovědeckého výzkumu v rámci humanitních věd a dosavadního bádání o filmu. Tedy nevznikl původní neurovědecký výzkum, nýbrž jeho jinde dosažené výsledky byly aplikovány mimo původní sféru výzkumu, což je z mnoha důvodů nejsnazší přístup, jak zapojit neurovědy do výzkumu filmu. Tento přístup s sebou však nese rizika, kterými trpí oba takto postavené články v Iluminaci. Text Patricie Pistersové „Film a vnímání iluzí“ zkoumá široký fenomén iluzivnosti filmu a jeho tematizaci ve filmech o kouzelnících. Neurovědy se dostanou ke slovu až za polovinou článku, aby osvětlily, jak

vlastně k iluzi dochází, totiž distinkcí mezi pozorností a reflektovaným vědomím. V druhém podobně orientovaném článku Adriana D'Aloii „On Icarus' Wings“ se neurovědy opět dostanou ke slovu jen na malé ploše, aby v tomto případě popsaly empatii pomocí konceptu zrcadlových neuronů. Nedostatkem obou textů je, že z poznatků neurověd jen „vyzobávají“, čímž je zkreslují na sotva únosnou míru vědeckosti. Navíc se příznačně chápou problematických objevů, jako jsou takzvané zrcadlové neurony, nad nimiž se dodnes vede zásadní konceptuální diskuse. Za třetí poznatky, které takto v neurovědách nachází, nejsou hodnotnější než dosavadní poznatky či poznatky z lidové psychologie, působí jen přesvědčivěji, protože se zaštiťují neurovědami, přičemž však nepřilíš rozsáhlé pochopení neurověd tuto legitimitu zjevně podkopává.

Proto nejzajímavějším a určitě nejprínosnějším textem bloku je studie známého kognitivního teoretika filmu Murrye Smithe. Ten se chopil další z mála možností daných výchozími podmínkami a napsal metateoretický text zamýšlející se nad významem neurověd pro výzkum filmu. Smith podává komplexní zdůvodnění, proč je neurověda pro zkoumání filmu významná a proč ji nelze přehlížet. Zároveň se na rozsáhlé ploše vyrovnává s námitkami skeptiků, jejichž argumenty nechá plně zaznít. S podstatně větší erudicí než výše zmíněné články ukazuje, které psychologické fenomény vlastní vnímání filmu neurověda potvrzuje, čímž nejen ukazuje jejich validitu, ale hlavně poznatkům z běžné zkušenosti, lidové psychologie či filmové teorie dává epistemologickou hodnotu.

I při omezených podmínkách, jaké měla editorka tématu Tereza Hadravová, zůstaly některé možnosti nevyužity. Diskutabilní je volba jednoho „povoleného“ překladového článku. Namísto již zmíněného textu Patricie Pistersové o vnímání iluzí, zaštiťující se autoritou neurověd, se nabízelo přeložit kvalitnější text Murrye Smithe, nebo publikovat empiričtěji orientované texty více se blížíci standardům neurovědeckého bádání. Editorka v poznámce svého úvodu například zmiňuje studii „Film, Narrative and Cognitive Neuroscience“. Ačkoli tato studie je příliš tematicky rozkročená a metodologicky

v některých aspektech nedostatečně vymezená, nabízí silné hypotézy a empirický materiál, s kterým je možné dále pracovat. Empirická část se mimo jiné zabývá výzkumy přirozené segmentace událostí a mrkáním během filmu. Tyto jevy byly zkoumány i jinde, a tak nabízejí vhodný materiál ke komparaci a další vědecké práci. Navíc výzkumy mrkání by se mohly stát inspirativními i pro zdejší badatelskou komunitu, protože nepotřebují větší vzdělání zájemců ve fyziologii člověka, nejsou finančně náročné a pomáhají osvětlit způsob vizuálního vedení pozornosti téma reflektované i tradičními filmovými teoriemi.

Poslední možností, jak publikovat zajímavé informace o neurovědě, aniž by to znamenalo započít nový výzkumný projekt, bylo udělat rozhovor s významnými neurovědci. Rozhovor s Józsefem Fiserem a Donaldem Katzem, který vedla Tereza Hadravová, se zabývá především úlohou a významem technologií v neurovědeckém výzkumu. Ačkoli se interview nezaobírá nejčastěji diskutovanou otázkou korelace mezi zobrazovanými mozkovými stavy a procesy a subjektivními prožitky, velmi užitečně rozebírá technické nedostatky především funkční magnetické rezonance (fMRI), když zmiňuje její nedostatečnou časovou a prostorovou přesnost nebo neschopnost rozlišit v neuronální aktivitě mezi excitací a inhibicí.

Jinak velmi potřebný rozhovor zbavující iluzi, že moderní technologie všechno vyřeší, je však editorkou poněkud jednostranně vykládán. Titulek rozhovoru „Technologie nic nevyřeší“ je vzhledem k obsahu rozhovoru zavádějící, protože toto stanovisko zastává maximálně jeden ze dvou zpovídaných vědců, a to ještě v lamentační nadsázce. Podobně zavádějící se v úvodním textu zdá zdůrazňování konceptu interpretace v rámci neurovědeckého výzkumu a poukazování na obdobné postupy v humanitních vědách. Přitom jak v případě technologie, tak v případě interpretace je tomu spíše naopak. Bez technologie se dnes obecně v přírodních vědách nedá postupovat kupředu a skutečným problémem základního výzkumu mnoha oborů je buď málo výkonná, nebo málo revoluční technologie. Představa geniálního vědce či filozofa, který

za svým stolem rozřeší všechny zásadní otázky světa, je dnes romantickou chimérou. Podobně přírodovědná metodologie, vytváření hypotéz, definování podmínek, za nichž jsou platné, jejich ověřování empirickými pokusy a následná interpretace dat má k interpretaci, jak ji znají humanitní vědy, velmi daleko.

Z podobných narážek, editorských zásahů, ale i výběru článků orientovaných jen na minimální výseky neurovědeckého poznání se čtenář neubrání dojmu, že sleduje pokus, jak zahrnout neurovědy do humanitních oborů, ovšem tak, aby se to nepřehnalo a autonomie humanitních věd byla zachována. Možná je to mýlka a tento dojem je vyvolán jen obtížnými výchozími podmínkami, které editorka měla. V každém případě je to škoda, protože pokud je neurověda pro humanitní disciplíny něčím inspirativní, je to odlišným badatelským přístupem s jiným charakterem získaných poznatků. Možná je tento střet pro mnohé příliš radikální, možná nemají neurovědy v humanitních disciplínách co dělat, ale to však neznamená, jak píše Murray Smith, že přestanou zkoumat film, nebo jiné předměty humanitních disciplín.

Zdeněk Holý